

نمایه تاریخ احزاب در ایران، فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ابوالفضل شکوری

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

برای نگارش یک تاریخ علمی، دقیق و جامع از روند شکل‌گیری و تکوین و فعالیت‌های عملی احزاب، گروه‌ها و جمعیت‌های سیاسی در ایران هنوز گام اساسی و جدّی برداشته نشده است. قدیم‌ترین و معروف‌ترین اثر در این باره کتاب دو جلدی ملک الشعراى بهار به نام تاریخ مختصر احزاب سیاسى ایران (تا انقراض قاجاریه) می‌باشد،^(۱) که سالها پیش آن هم نه به صورت روشمند و آکادمیک بلکه به شکل خاطره‌وار و با محوریت حوادث و نه احزاب تدوین و نشر یافته است، که البته با همان وضع نیز بسیار ارزشمند است.

بعد از آن تک نگاریهای متعدد درباره موضوع تحزب و یا تاریخچه شکل‌گیری برخی از جمعیت‌های سیاسی و احزاب و یا ضبط مراسم‌های آنان بطور پراکنده نگارش و نشر یافته است که برخی از آنها بسیار ارزشمند می‌باشد.^(۲) ولی با این همه جای یک کتاب تحلیلی و جامع در این زمینه هنوز خالی است. البته بدیهی است که برای انجام چنین کار بزرگی علاوه بر اسناد و مدارک، جزوه‌ها و کتابهای نشر یافته، دسترسی به اسناد و مدارک موجود در بایگانی نخست وزیری سابق، شهربانی

۱- تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران ج ۱، تهران انتشارات سیمرخ ۱۳۵۷، ج ۲، تهران امیر کبیر ۱۳۶۳.
۲- در این زمینه آثار خانم اتحادیه جایگاه ویژه‌ای دارند که در چند جلد با عنوان: پیدایش و تحول احزاب سیاسی مشروطیت، احزاب سیاسی در مجلس سوم، و مراسم و نظامنامه احزاب ایران در دومین دوره مجلس شورای ملی، منتشر شده‌اند.

سابق و وزارت کشور نیز لازم و ضروری است. همچنین آگاهی از محتوای نشریات ادواری و صورت مذاکرات مجلس شورای ملی ضرورت دارد. در نوشتار حاضر کوشش کرده‌ایم با استفاده از شیوه چیکده‌سازی و نمایه‌سازی اسناد، فهرست کامل محتوای دو منبع اخیر الذکر در مورد احزاب و جمعیت‌های سیاسی را در اختیار خوانندگان و علاقه‌مندان محترم بگذاریم. همچنین نمایه مطالب مربوط به احزاب در مجموعه آثار محمدرضا پهلوی که با عنوان «مجموعه تألیفات، نطقها، پیامها، مصاحبه‌ها، و بیانات محمدرضا شاه پهلوی» در ده مجلد چاپ شده، در اینجا آورده‌ایم. چون این مطالب نشان‌دهنده دیدگاه رسمی رژیم پهلوی در موضوع احزاب در ادوار مختلف می‌باشد و به روشن شدن تاریخ احزاب کمک می‌کند.

در این نمایه، فهرست کامل مطالب مربوط به جمعیت‌های سیاسی و احزاب نیز که در ۲۴ دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی (از آغاز مشروطیت تا انقراض پهلوی) در مجلس مورد اشاره و یا بحث و گفتگو بوده‌اند، ارائه شده است، اعم از اینکه در متن قوانین مصوبه باشد و یا در سخنان قبل از دستور نمایندگان.

همچنین، از آنجا که نمایه‌سازی کردن کلیه روزنامه‌ها و مجلات از آغاز مشروطیت تا انقراض سلسله پهلوی برای ما امکان پذیر نبوده و از طرفی در مقطع بلندی از این دوران مجله‌ای به نام «خواندنیها» بصورت هفتگی نشر می‌یافته که در واقع گزیده‌ایم مطالب روزنامه‌ها و مجلات آن دوره‌ها را چاپ می‌کرده، عملاً با اندکی تساهل می‌توان گفت چکیده جراید آن ادوار بوده، برای جبران این ناتوانی ما منبع مناسبی است. لذا بخشی از نوشتار حاضر نیز شامل فهرست کامل همه مطالب مربوط به احزاب و جمعیت‌های سیاسی در مجله خواندنیهاست که اغلب از جراید دیگر نقل کرده است. استخراج این فهرست و تنظیم آن به حسب ترتیب و توالی زمانی، عملاً خوانندگان محترم را در جریان تحولات مسائل احزاب قرار می‌دهد. به گمان ما هر کسی که مایل به پژوهش و نگارش کتابی جامع در تاریخ احزاب ایران از آغاز تا انقلاب اسلامی باشد، با در اختیار داشتن این سه نمایه مهم (نمایه بحث احزاب در مجله خواندنیها، نمایه بحث احزاب در مذاکرات ۲۴ دوره مجلس شورای ملی و نمایه مجموعه آثار ده جلدی شاه) که هم‌اینک ارائه می‌شود، می‌تواند بخش عظیمی از نیاز خود در منبع‌شناسی احزاب را برطرف کند. اکنون نمایه‌های مورد اشاره را در سه بخش جداگانه ارائه می‌دهیم.

۱. نمایه احزاب در صورت مذاکرات مجلس شورای ملی

دوره ۲ جلسه ۲۷۳، ص ۱۵۰۷: سخنان مؤتمن الملک در مورد اطمینان احزاب مجلس به ایشان در حمایت از حفظ امنیت کشور.

دوره ۲ جلسه ۲۷۵، ص ۱۵۱۵: سخنان مؤتمن الملک در مورد حمایت تمام احزاب مجلس از هیأت دولت در اصلاحات اساسی و امنیت کشور.

دوره ۴ جلسه ۲۰، ص ۹۹: نطق حاج آقا پیرامون وضعیت جامعه و اصلاح آن.

دوره ۴ جلسه ۲۴، ص ۱۲۰: پیشنهاد سردار معظم برای دعوت از اقشار و جمعیتها در مجلس.

دوره ۴ جلسه ۴۹، ص ۳۰۳: تشکر اصناف و اتحادیه ها و اقشار مختلف از مجلس به جهت اعطای امتیاز نفت به شرکت آمریکایی از شهرهای مختلف (قرائت تلگراف).

دوره ۴ جلسه ۲۰۱، ص ۱۵۰۸: سخنان آیت الله سید حسن مدرس در خصوصیات مجلس خوب که دارای اقلیتها و اکثریتها و احزاب سیاسی باشد، ولی گروه بی طرف در آن نباشد.

دوره ۴ جلسه ۲۲۲، ص ۱۶۱۵: ن-ق-د،^(۱) ملک الشعراء در بیان وضعیت مجلس دوم و سوم و درگیری احزاب.

دوره ۴ جلسه ۲۳۸، ص ۱۷۳۶: سخنان نصرت الدوله درباره ماده ۱ پروگرام دولت مبنی بر این که در ابتدا جمعیتی به نام اصلاح طلب تشکیل دادیم که الان پیرو همان افکاریم.

دوره ۴ جلسه ۲۳۸، ص ۱۷۳۸: جوابیه سلیمان میرزا در پروگرام دولت به نصرت الدوله در مورد تاریخچه حزب اصلاح طلب.

دوره ۴ جلسه ۲۳۹، ص ۸ - ۱۷۴۷: سخنان آقای تدین در مورد علت پیدایش بحران و اقلیت و اکثریت در مجلس که بواسطه تشکیلات صحیح در حزب دموکرات بود (ماده ۴ پروگرام دولت).

دوره ۴ جلسه ۲۷۵، ص ۱۹۵۰: ن-ق-د، سلیمان میرزا در حزبی بودن نمایندگان مجلس.

دوره ۸ جلسه ۱۱۹، ص ۱۱: سخنان مزید احمدی پیرامون اهداف و گرایشهای احزاب صدر مشروطه در مورد قرارداد داری.

دوره ۱۳ جلسه ۲۰۹، ص ۲: سخنان (ن. ق. د) تهرانچی پیرامون فعالیتهای برخی گروههای سیاسی کشور.

دوره ۱۴ جلسه ۱۷، ص ۲۱۲: ن. ق. د، طباطبایی راجع به تشکیل حزب در تهران.

دوره ۱۴ جلسه ۲۹، ص ۴۸۰: ماده واحده پیشنهادی وزیر جنگ راجع به ممنوعیت عضویت امرای افراد ارتش در احزاب سیاسی.

دوره ۱۴ جلسه ۶۱، ص ۲-۵۱: سخنان فرمند پیرامون وزرا (مرتبط با احزاب).

دوره ۱۴ جلسه ۷۳، ص ۳: انتقاد محمد پروین گنابادی راجع به اینکه دولت مخالف آزادی است.

دوره ۱۴ جلسه ۷۹، ص ۸-۷: انتقاد دکتر کشاورز به دولت ساعد راجع به ممنوعیت احزاب در کشور.

دوره ۱۴ جلسه ۷۹، ص ۱۳: سخنان اردلان پیرامون آزادی احزاب.

دوره ۱۴ جلسه ۱۲۵، ص ۲۸۶: توضیح آقای نقابت پیرامون اختلاف نظرات گروههای سیاسی در مورد مسائل اجتماعی و کشاندن آن به جراید.

دوره ۱۴ جلسه ۱۲۷، ص ۳: سخنان حکیم الملک (نخست وزیر) راجع به اظهارات نمایندگان مجلس در خصوص دو دستگی ارتش و نفوذ احزاب در آن و اعلام مجازات افراد خاطی.

دوره ۱۴ جلسه ۱۲۷، ص ۳: توضیحات حکیم الملک (نخست وزیر) راجع به تقویت قدرت حکومت مرکزی و مبارزه با دستجات مختلف جهت حفظ امنیت در کشور.

دوره ۱۴ جلسه ۱۲۷، ص ۴-۳: سخنان فرهودی راجع به انتقاد اسکندری از حزب محافظه کار کشور و پاسخ وی.

دوره ۱۴ جلسه ۱۲۷، ص ۵: سخنان آوانسیان به عنوان درخواست از دولت جهت ارائه قانون احزاب و اجتماعات به مجلس و تصویب آن.

دوره ۱۴ جلسه ۱۲۷، ص ۱۱: سخنان اسکندری راجع به گفتار فرهودی در خصوص نسبت حزب محافظه کار در مجلس و رد آن.

- دوره ۱۴ جلسه ۱۴۲، ص ۳: ن-ق-د، کشاورز در انتقاد از دولت به خاطر توقیف نشریات و شکنجه مدیران جراید و ممنوع نمودن فعالیت احزاب و اتحادیه‌ها.
- دوره ۱۴ جلسه ۱۴۴، ص ۳: ن-ق-د، پناهی راجع به حوادث آذربایجان شرقی و انتقاد از عاملین کشتار مردم در تبریز و تقاضای وی از دولت جهت مجازات آنان.
- دوره ۱۴ جلسه ۱۴۴، ص ۳: ن-ق-د، پناهی در انتقاد از تشکیل حزب دموکرات آذربایجان در تبریز و بیان مقاصد شوم آن.
- دوره ۱۴ جلسه ۱۴۴، ص ۴-۳: ن-ق-د، آقای حکمت راجع به بیانیه حزب دموکرات آذربایجان و مقایسه آن با احزاب گذشته در زمان مشروطیت و انتقاد از مندرجات آن.
- دوره ۱۴ جلسه ۱۴۵، ص ۶-۵: ن-ق-د، اسفندیاری راجع به حوادث مازندران و متهم شدن وی از سوی بعضی نشریات به دخالت وی و انتقاد وی از احزاب از جمله حزب توده.
- دوره ۱۵ جلسه ۱۵۷، ص ۴۲۸۳: سخنان دکتر اقبال در رابطه با علل تنزل فرهنگ در ۲۵ سال اخیر که مهم‌ترین آنها حزب بازیها و تشکیل حوزه حزبی در دبیرستانها بوده است.
- دوره ۱۵ جلسه ۱۵۷، ص ۴۳۴۱: سخنان حائری‌زاده در رابطه با حزب بازیها و انتقاد از هیأت حاکمه از آن جهت که رجال خدمتگزار را به عنوان توده‌ای سرکوب می‌کند.
- دوره ۱۵ جلسه ۱۷۱، ص ۷: سخنان منصف پیرامون مقاله مسعودی در یکی از روزنامه‌ها مبنی بر توده‌ای یا جاهل بودن کسانی که موافق شرکت بیسوادها در انتخابات می‌باشند.
- دوره ۱۵ جلسه ۱۷۱، ص ۸: سخنان ملک مدنی پیرامون اینکه وکلای مجلس باید منتسب به احزاب باشند و در ممالک مترقی نیز نمایندگان عضو احزاب هستند.
- دوره ۱۵ جلسه ۱۷۱، ص ۱۳: سخنان متین دفتری مبنی بر عدم وجود حزب سیاسی در ایران به علت ممانعت دولت‌ها از تشکیل حزب.
- دوره ۱۵ جلسه ۱۷۱، ص ۱۴: سخنان حائری‌زاده پیرامون عدم آزادی انتخابات به علت عدم وجود احزاب و انحلال احزاب مخالف توسط دولت.
- دوره ۱۵ جلسه ۱۸۱، ص ۴: مخالفت حائری‌زاده با کلیات لایحه بودجه کشور و سخن او درباره لزوم وجود احزاب در مملکت مشروطه و عدم مزاحمت دولت برای احزاب.

- دوره ۱۵ جلسه ۱۹۸، ص ۹: فرمان محمدرضا شاه برای اجرای قانون ضبط اموال احزاب منحلّه مصوبه مجلس شورای ملی.
- دوره ۱۶ جلسه ۹۸، ص ۹: ن-ق-د، شایگان راجع به استرداد لایحه نفت توسط وزیر دارایی فروهر (قطعنامه احزاب در میتینگ که به دستور آیت الله کاشانی بوده بر علیه دولت مردان مربوط به نفت).
- دوره ۱۶ جلسه ۱۱۵، ص ۳: ن-ق-د، آشتیانی راجع به تشکیل احزاب در کشور و ضرورت حزبی شدن مجلس.
- دوره ۱۶ جلسه ۱۲۶، ص ۴: ن-ق-د، آقای آشتیانی زاده در مورد اینکه در ایران شاه نمی تواند مانند فرانسه چند نفر راجعت نخست وزیری یکی از آنان هم زمان به مجلس معرف کند.
- دوره ۱۶ جلسه ۱۳۲، ص ۷: ن-ق-د، آقای امامی در مورد چگونگی رابطه آقای علا با احزاب و گروهها.
- دوره ۱۶ جلسه ۱۴۳، ص ۸: سخنان حادثی در مورد پشتیبانی فراکسیون جوان از دولت دکتر مصدق.
- دوره ۱۶ جلسه ۱۶۹، ص ۴: ن-ق-د، آقای تربتی در انتقاد از دولت در برخورد با متینگهای مردم و احزاب.
- دوره ۱۶ جلسه ۱۶۹، ص ۵-۶: ن-ق-د، عبدالقدیر آزاد پیرامون مسؤلیت دولت در جلوگیری از درگیری احزاب.
- دوره ۱۶ جلسه ۱۶۹، ص ۶: سخنان وزیر کشور پیرامون درگیری احزاب.
- دوره ۱۶، ج ۱۷۰، ص ۳: ن-ق-د، حائری زاده پیرامون دستور مصدق جهت کشف علل واقعه ۲۳ تیر.
- دوره ۱۶ جلسه ۱۷۲، ص ۳: ن-ق-د، امامی به منظور درخواست از احزاب جهت رفع اختلاف و مخاصمات.
- دوره ۱۷ جلسه ۱۱، ص ۵: سخنان فرامرزی پیرامون حزب ایران نو و حزب ضد ایران نو (در مخالفت با اعتبارنامه حائری زاده).

- دوره ۱۸ جلسه ۲۲، ص ۲ - ۳: ن-ق-د، آقای افشار در حمایت از تشکیل احزاب سیاسی و نقش حزب در اداره صحیح کشور.
- دوره ۱۸ جلسه ۲۲، ص ۴: ن-ق-د، آقای سرمدی پیرامون اینکه احزاب سیاسی باید اجازه فعالیت داشته باشند.
- دوره ۱۸ جلسه ۲۶، ص ۲: ن-ق-د، آقای کریمی پیرامون اینکه اقلیتی معروف به توده‌ای نفتی با نهضت ملی شدن نفت مخالفت کردند.
- دوره ۱۸ جلسه ۴۶، ص ۳: ن-ق-د، آقای درخشش در مورد کلوپ مهرگان و اینکه حکومت نظامی مانع از فعالیت آن شده، برای اینکه من از دولت انتقاد می‌کنم.
- دوره ۱۸ جلسه ۴۶، ص ۶: ن-ق-د، خلعتبری پیرامون اینکه سرلشکر ارفع با آنکه در ارتش خیلی خدمت کردند لکن با تشکیل حزب در ارتش آنجا را محل دسته‌بندی کرد.
- دوره ۱۸ جلسه ۵۰، ص ۴: ن-ق-د، پیراسته در مورد کودتای ۲۸ مرداد و جمعیت کمک به بازماندگان مقتولین آن روز.
- دوره ۱۸ جلسه ۱۰۳، ص ۴: ن-ق-د، خلعتبری راجع به کیفیت سقوط مصدق.
- دوره ۱۸ جلسه ۱۲۰، ص ۱ - ۲: گزارش آقای علم (وزیر کشور) راجع به جلوگیری از فعالیتهای سیاسی گروهها (منظور بهائیت است).
- دوره ۱۹ جلسه ۷، ص ۶: مخالفت مسعودی با برنامه های دولت علاء در مورد تبلیغات.
- دوره ۱۹ ج ۱۴۲، ص ۲ تا ۳: ن-ق-د، سراج حجازی در مورد لزوم وجود احزاب.
- دوره ۱۹ جلسه ۱۴۴، ص ۳ تا ۴: سخنان نخست وزیر پیرامون ممنوعیت فعالیت حزبی کارکنان دولت در ساعات اداری.
- دوره ۱۹ جلسه ۱۵۹، ص ۳ - ۴: ن-ق-د، استخر در مورد شرکت شاه در تأسیس حزب سیاسی.
- دوره ۱۹ جلسه ۴۰۵، ص ۹ - ۱۰: ن-ق-د، آقای عمیدی نوری پیرامون جواب شاه نسبت به سوالی در مورد حزبی شدن انتخابات.
- دوره ۱۹ جلسه ۴۰۹، ص ۳ - ۴: ن-ق-د، آقای جفرودی پیرامون نقش احزاب در ایران و انقلاب مشروطیت.

دوره ۱۹ جلسه ۴۱۷، ص ۲۰ - ۱۹: سخنان دکتر اقبال پیرامون تشکیل احزاب سیاسی و نقش آن در دولت ایشان.

دوره ۱۹ جلسه ۴۱۷، ص ۲۲ - ۲۳: سخنان دکتر اقبال درباره نقش احزاب در انتخابات دوره بیستم.
دوره ۲۱ جلسه ۱۰۰، ص ۹: سخنان منصور درباره اعتقاد وی به آزادی بیان و احزاب جهت پی‌ریزی بنای مستحکم برای نسل آینده.

دوره ۲۱ جلسه ۳۲۷، ص ۶ - ۵: ن - ق - د، ابوالفضل حاذقی راجع به آزادی‌های سیاسی و فعالیت احزاب.

دوره ۲۲ جلسه ۱۰، ص ۲: قسمتی از ن - ق - د، پزشکپور راجع به وحدت اهداف احزاب.
دوره ۲۲، ح، ۱۷، ص ۵: قسمتی از ن - ق - د، پزشکپور در حمله به احزاب در رابطه با جریان ۲۱ آذر ۲۵.

دوره ۲۲ جلسه ۲۰۲، ص ۷ - ۵: ن - ق - د، دکتر وفا در مورد حزب که باید چگونه باشد و انتقاد شدید از افراد اقلیت مجلس.

دوره ۲۳ جلسه ۲۲، ص ۹ - ۸: سخنان مامور پیرامون کنفرانس بین‌المللی کار و برنامه‌های آن.
دوره ۲۳ جلسه ۲۲، ص ۲۸ - ۳۰: سخنان بهزادی پیرامون انقلاب سفید و احزاب سیاسی.
دوره ۲۳ جلسه ۲۴، ص ۲۶: سخنان فرهاد پور پیرامون فعالیت حزب دموکرات ایران.
دوره ۲۳ جلسه ۵۶، ص ۲۹ - ۲۵: مخالفت آقای رامبد با کلیات لایحه پولی و بانکی کشور در انتقاد از اکثریت و آیین‌نامه داخلی مجلس شورای ملی و اصلاح آن.

دوره ۲۳ جلسه ۵۶، ص ۳۱ - ۲۹: موافقت آقای الموتی با کلیات لایحه پولی و بانکی کشور و جواب به رامبد.

دوره ۲۳ جلسه ۱۹۴، ص ۲ - ۳: ن - ق - د، منصور ناصر خلعتبری راجع به آزادی احزاب و جایگاه حزب ایران نوین در ایران.

دوره ۲۴ جلسه ۱۹۳، ص ۳۷: استیضاح آقای اخباری از دولت شریف امامی در مورد لایحه آزادی احزاب.